

GALI MÁTÉ

A HORTHY-KORSZAK KULTÚRÉLETÉNEK „GRAND OLD MAN”-JE: BERZEVICZY ALBERT

A két világháború közötti időszak sokszínű, és eredményekben rendkívül gazdag kulturális életének megkerülhetetlen alakja volt Berzeviczy Albert (1853–1936). Az egyik legrégebbi – a XIII. századból eredeztetett – magyar nemesi családból származó Berzeviczyt fiatal kora óta erősen foglalkoztatta a kultúra és a művelődés, ami döntően befolyásolta az 1870-es évektől kezdődő, és közel hat évtizeden át tartó közéleti pályáját.

Gyermekként magánszorgalomból verseket és prózákat fordított, de megpróbálkozott saját költemények írásával is. Tizenhét éves korában már kisebb novellái jelentek meg a korabeli ifjúsági lapokban. Rendszeresen eljár a színházba és az operába, amatőr színészként több műkedvelő előadásban is fellépett. A kassai Királyi Jogakadémia, illetve a budapesti egyetem jogi karának elvégzése után 1878 és 1881 között jogenciklopédiát, nemzetgazdaságtant, alkotmánytant, továbbá kormányzati politikát oktatott az eperjesi Evangélikus Kollégium jogakadémiáján.

1881-ben a '67-es közjogi alapon álló kormánypárt, a Szabadelvű Párt színeiben szerzett országgyűlési mandátumot az eperjesi kerületben. Parlamenti karrierje egészen 1918-ig, a történelmi Magyarország összeomlásáig tartott. Ez idő alatt elsődlegesen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban töltött be különféle pozíciókat: volt miniszteri tanácsos (1884–1887), államtitkár (1887–1894), pályafutása csúcspontján pedig kultuszminiszter gróf Tisza István első kormányában (1903–1905).

A politikus pálya nyújtotta lehetőségeihez mérten Berzeviczy nem kívánta elhanyagolni az írói, tudományos és tudományszervezői munkásságát sem. 1899-ban jelentette meg az itáliai útirajzait,¹ három évvel később pedig az érett olasz reneszánszról írt könyvét.² 1898-ban tagjává fogadta őt a rangos irodalmi egyesület, a Kisfaludy Társaság, 1904-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia. Egy évvel később megválasztották az MTA elnökévé is. 1908-ban adta közre a témában mindmáig megkerülhetetlen monográfiáját Aragóniai Beatrix magyar királynéről.³ Az

¹ BERZEVICZY Albert: *Itália. Uti rajzok és tanulmányok*. Budapest, Franklin, 1899.

² Uő.: *A cinquecento festészete és szobrászata. (Tekintet nélkül Velenczére)*. Budapest, Markovits és Garai, 1902.

³ Uő.: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1908.

első világháborúig publikálta még az élete első 18 esztendejéről szóló önéletrajzát,⁴ továbbá rövidebb értekezéseit a – kedvenc drámaírója – William Shakespeare színműveiben szereplő természetfeletti elemekről,⁵ és a XVII. századi tájképfestészetéről.⁶ A világháború alatt mindössze egy könyve jelent meg, a görögországi és itáliai útjai alapján írt *Délen. Útirajzok és tanulmányok*.⁷

A háborús összeomlást követő időszakban, a polgári demokratikus forradalom, illetőleg a tanácsköztársaság idején Berzeviczy Albert visszavonultan élt Budapesten. A kommün alatt a „reakciónak” ítélt Akadémia működését a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 14-én rendeletileg határozatlan időre felfüggesztette. A tudós társaság csak 1919 augusztusában, a proletárdiktatúra bukása után kezdhette újra munkáját, miután a kultuszminisztérium hatályon kívül helyezte a működése felfüggesztéséről szóló utasítást.⁸

Az MTA 1919. augusztus 18-ra egybehívott összes ülésén megtartott elnöki jelentésében Berzeviczy éles szavakkal kárhoztatta a tanácskormányt, amiért az több jövedelemforrásától fosztotta meg az Akadémiát (értékpapírokat kobzott el, akadémiai épületeket foglalt le, akadályozta a könyvkiadást stb.), karhatalmi erővel testületi tagokat tartóztatott le, míg az irodalmi, tudományos és művészi életben a vallásos-erkölcsös, illetve nemzeti-hazafias érzés kiirtására törekedett. Meglátása szerint az Akadémiának mihamarabb tanulnia kell a kommün alatt szerzett nyugtalanító tapasztalatokból, és résen kell állnia „[...] a szellemi téren csak a bomlasztás és rombolás céljait szolgáló szélsőséges destructiv irányzatokkal szemben és hirdetnünk kell az elfogulatlan és pártatlan, a szabad, igaz és tárgyilagos, de a haza-szeretetet és nemzeti érzést soha meg nem tagadó, a társadalom és állam szilárd alapjait agyrémek kedvéért soha fel nem áldozó tudományt.”⁹

A tanácsköztársaság összeomlását követően nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia kezdhette meg ismételten a működését, hanem fokozatosan szerveződött újjá az államélet is. Utóbbi feltételrendszerét alapvetően szabta meg az 1920. június 4-én az első világháborút hazánk részéről lezáró trianoni békeszerződés. Mivel a rendkívül súlyos békemegállapodás végleges változata már korábban, 1920 májusának elejére ismertté vált a honi közvélemény előtt, ezért Berzeviczy az Akadémia 1920. május 9-én megtartott közgyűlésén Trianonról és a nemzeti katasztrófáinkról értekezett az elnöki megnyitó beszédében.

⁴ Uő.: *Régi emlékek 1853–1870*. Budapest, Révai, 1907.

⁵ Uő.: *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben*. Budapest, Franklin, 1910.

⁶ Uő.: *A tájképfestés a XVII. században*. Budapest, MTA, 1910.

⁷ Uő.: *Délen. Útirajzok és tanulmányok*. Budapest, Franklin, 1917.

⁸ *Akadémiai Értesítő*, 1919. 225.

⁹ Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről. In: Uo. 219–227.

Előadásában az ország válságos helyzetét az 1241–1242-es tatárjárással, az 1526-os mohácsi vészt követő másfél évszázados török megszállással, valamint az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése utáni neoabszolutista időzakkal állította párhuzamba. Az aláírásra váró békeegyezményről az volt a véleménye, hogy „a legnagyobb és legsúlyosabb válság, mely életerönket eddig próbára tette”. Sajnálattal állapította meg, hogy Magyarország, és a gróf Apponyi Albert vezetésével Párizsba küldött magyar békedelegáció a közelmúltban eredménytelenül próbálta meggyőzni „[...] a művelt világot a rajta elkövetett igazságtalanságról, a ráerőszakolt békefeltételek lehetetlenségéről, az ellene szórt vádak alaptalanságáról, a különösen néprajzi és politikai viszonyainkat elferdítő adatok és állítások tarthatatlanságáról”.

Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kelet-közép-európai térség békéjét az elhibázott területi rendezések miatt képtelenség lesz hosszabb távon fenntartani. Mivel pedig nézete szerint a modern kori magyar állam fegyveres hódító háborút sohasem vívott, ezért csakis a magyar „kultúrfölény” segíthet majd visszaszerezni az elszakított országrészeket. „Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elveszett nagysága magaslatára. [...] Ha valamivel, ezzel a hódító háborúval nyerhetünk vissza mindent, a mit elvesztettünk” – fogalmazott. Intellektuális téren a legtöbb erőforrást a magyar történelemből kívánta meríteni, melyből szerinte népünk önbizalmat, vigaszt, nemzeti érzést és reményt nyerhet. Ezek lehetnek az „egyedüli útmutatóink a rögös ösvényen, melyre nemzetünket balsorsa vezette.”¹⁰

A ’20-as évek első felében a magyar kormányzat számot vetve a nemzetközi viszonyok stabilizálódásával, az ország teljes elszigetelődésével és a hazai gazdaság nélkülözhetetlen kölcsönös szükségleteivel, ideiglenesen a versailles-i rendszerbe való beilleszkedésre törekedett. A területi revízió igényéről azonban soha nem mondott le, és ennek érdekében igyekezett nagyhatalmi támogatást elnyerni. Olaszország ebből a szempontból ideálisnak tűnt, mert bár az első világháborúból győztesként került ki, csekély területi nyereségei miatt úgyszintén elégedetlen volt a Párizs környéki békekkel. Ráadásul Francesco Nitti olasz miniszterelnök 1920-ban kiállt a trianoni magyar békefeltételek enyhítése mellett.

Az italoofil Berzeviczy a kezdetektől a magyar–olasz kulturális közeledés vezéralakjának számított. Ennek jeleként 1920. május 2-tól ő töltötte be az újonnan alakult Corvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület elnöki tisztségét. A Corvin Mátyás Társaság megalapítása Berzeviczy és Vittorio Cerruti olasz diplomata közös kezdeményezésére történt. Az egyesület fő céljaként a két ország közötti tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztését jelölte

¹⁰ BERZEVICZY Albert: Nemzeti katastrofáink. *Akadémiai Értesítő*, 1920. 173–180.

meg, különös tekintettel az irodalomra és művészetekre, valamint a nyelvi képzésre. A Corvin Mátyás Társaság feladatai közé színházi előadások, koncertek, kiállítások, nyelvi kurzusok és tudományos konferenciák szervezése tartozott, továbbá ösztöndíjak adományozása, illetve publikációk és műfordítások anyagi finanszírozása. A Társaság működését a tagok éves tagdíjaiból, koncertek és előadások bevételeiből, valamint adományokból és állami támogatásból finanszírozták. Az egyesület három alosztályra tagolódott, melyek közül a tudományos-irodalmit Berzeviczy, a művészetit Pekár Gyula író-publicista, a társadalmi-jótékonyt pedig Pekár Gyuláné és Miklós Ödön író-mérnök vezette.¹¹

A Corvin Mátyás Társaság 1925-ig félévente, majd 1926 és 1930 között évi egy dupla számban, végül Berzeviczy 1936-ban bekövetkezett haláláig kétfévente jelentette meg a *Corvina* című, olasz nyelvű folyóiratát. Berzeviczy főképpen irodalmi témában publikált a lapban: 1921-ben, Dante Alighieri születésének 600. évfordulóján a világhírű toszkán költőről osztotta meg gondolatait,¹² 1923-ban Petőfi Sándort mutatta be az olasz közönségnek, a költő születésének századik évfordulója alkalmából,¹³ két évvel később pedig Jókai Mór születésének centenáriumáról emlékezett meg.¹⁴

A Magyar Tudományos Akadémia és a Corvin Mátyás Társaság mellett 1923. február 14-től Berzeviczy a Kisfaludy Társaság elnöki tisztségét is betöltötte. Azt követően került az egyesület élére, hogy 1922 áprilisában elhunyt az addigi elnök (aki egyébként Berzeviczy jó barátja volt), a konzervatív szellemiségű irodalomtörténész-esztéta, Beöthy Zsolt. Kegyeleti okokból a Kisfaludy Társaság az elnöki széket hónapokig betöltetlenül hagyta, majd 1923 elején az elnökválasztó közgyűlésen egyöntetűen Berzeviczy mellett határozott.¹⁵

A Kisfaludy Társaság három nappal a közgyűlés előtt rendezte meg a 76. ünnepi közülését, amit Petőfi Sándor születésének századik évfordulója okán a neves költő emlékezetének szenteltek. Az eseményen ügyvezető elnökként Berzeviczy tartotta a megnyitó beszédet, melyben Petőfi politikai költészetéről értekezett. Előadásában keményen ostromozta a Tanácsköztársaságot, amelyik Petőfit forradalmi panteonjába kívánta emelni.¹⁶ Szerinte ez Kun Béla és társai részéről „visszataszító kísérlet”

¹¹ SZLAVIKOVSKY Beáta: Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesület. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei XIII.* Szerk.: TÓTH Péter. Budapest, ELTE, 2007. 325.

¹² BERZEVICZY, Alberto: Le confessioni di Dante. *Corvina*, 1921/2. 7–12.

¹³ Uő.: Per il centenario di Petőfi. *Corvina*, 1923/5. 7–12.

¹⁴ Uő.: Per il centenario di Jókai. *Corvina*, 1925/9. 7–11.

¹⁵ Berzeviczy Albert a Kisfaludy-Társaság elnöke. *Budapesti Hírlap*, 1923. február 15. 5.

¹⁶ A Tanácsköztársaság Petőfi Sándor személyében a radikális forradalmárt, a kommün egyik eszmei előfutárát látta. A költő ezért a proletárdiktatúra alatt nagy népszerűségnek örvendett. Laktanyát neveztek el róla, arcképe bélyegen jelent meg, alakját és munkásságát számos helyen méltatták.

volt, amely szükségessé tette Petőfi Sándor politikai költészetének komoly és elfogulatlan vizsgálatát.

Megítélése szerint a Petőfi politikai témájú verseiben kifejezett eszmékre csak az a politikai irányzat támaszkodhat, amelyik a szabadság és jogegyenlőség demokratikus követeléseinek pártján áll. Úgy vélte ugyanis, hogy nagy költőnk sem a nacionalista, sem a szocialista ideológiákkal nem vállalt közösséget. Felhívta a jelenlévő tagok figyelmét: nincs tudomásunk arról, hogy Petőfi Sándor olvasta volna a *Kommunista Kiáltványt*. Az ő forradalmisága sokkal inkább Jean-Jacques Rousseau-éhoz állt közelebb, akinek a magántulajdonról alkotott véleménye nagy hatással volt a költőre. Amellett érvelt, hogy Petőfi politikai költészetében két „szent fogalom”, a haza illetve a szabadság olvadt egybe, és Petőfit a „[...] lángoló, semmi föltételt nem ismerő hazaszeretete és nemzethűsége megóvjá attól, hogy szabadságszeretete valaha összetéveszthető legyen azokéval, akik a magukét nemzetközi közösségek szolgálatába bocsátják.” Petőfi Sándort mindezeket túl kétségbevonhatatlan istenhite is elválasztotta a „szocializmus anyagias világnézetétől”.¹⁷

Az 1918–1919-es baloldali forradalmakat elítélő Berzeviczy beszédének gondolatmenete azt a (politikai-világnézeti) célt szolgálta, hogy bebizonyítsa, a forradalmiság és a radikális baloldali eszmék távol álltak Petőfi eszmevilágától. Ezt a meglátását egyébiránt osztotta Szerb Antal is, aki az 1934-ben megjelent *Magyar irodalomtörténet* című klasszikus művében úgy fogalmazott, hogy „teljesen naiv dolog lenne Petőfit a marxista eszmék előfutárjának tekinteni”, mivel a költőhöz az „internacionalizmusnak az árnyéka sem férközött hozzá”. A Kisfaludy Társaság elnökével szemben viszont ő arra az álláspontra helyezkedett, hogy Petőfi a szó „általános értelmében” nem volt vallásos. Az ő vallásossága a szabadságimádata volt. Szabadságkultuszának konkrét formáját a republika, a köztársaság eszméjében találta meg. Emellett Petőfi Sándor kiállt a jog nélküli társadalmi osztályok felszabadítása, azaz – Szerb Antal kifejezésével élve – a „népszabadság” mellett.¹⁸

Berzeviczynek nem a fentebbi volt az egyetlen említést érdemlő elnöki megnyitó beszéde a két világháború között Kisfaludy Társaság élén. Merthogy 1927. február 6-án Ady Endréről és a magyar irodalom kettéosztottságáról tartott előadást, amely röviddel az elhangzása után igen súlyos viták keresztüzébe került.

Felszólalását azzal a megállapítással indította, hogy meggyőződése szerint irodalmunkban tagadhatatlanul „bizonyos szakadás van”. Két tábor különül el egymástól, „[...] melyek egymást nehezen értik meg, s melyek egyike konzervatív és a nemzeti

¹⁷ BERZEVICZY Albert: Petőfi politikai költészete. In: *A Kisfaludy–Társaság Évlapjai*. LV. kötet. Budapest, Franklin, 1923. 5–11.

¹⁸ SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető, 1994. 345–349.

jelleghoz szigorúan ragaszkodik, míg a másik merészen újít s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között.” Ez utóbbi irányzat kétségkívül legkiválóbb képviselője Ady Endre.

Adyt „vérszerinti” magyarnak tartotta, és azt mondta róla, hogy el „kell neki hinnünk, hogy magyarul érzett”. Újító merészsége és a hagyományoktól való elszakadása viszont azok táborába sodorta (és utalt itt Adynak a polgári radikálisokhoz fűződő szoros viszonyára Berzeviczy), akiknek „[...] a felforgatás a felforgatásért kellett, azért, hogy minden, költészetünkben honos ideált feldúljon; akik talán öntudatosan, talán öntudatlanul már akkor készítették elő irodalmi téren azt a forradalmat, mely az országot végül vérbe és gyalázatba fullasztotta. Ezek benne emberükre találtak, annál inkább, mert törzsökös magyarsága kitűnő cégérül szolgált leplezni a hazátlan internacionalizmus céljait. Ezek pajzsukra emelték őt, mértéktelen tömjénezésükkel elkábították, ölelésükkel tolták, vonszolták a szertelenségek lejtőjén lefelé s megtették őt az aranyborjú-imádás költőjévé s ugyanakkor annak a proletárságnak a bárdjává, amely azután a vörös uralomban mutatta meg igazi ábrázatát.”

Ady költői pályájának vége egybe esett a történelmi Magyarország felbomlásával, amikor is egy „kétségbeesett, irányát, lelki egyensúlyát veszített, az életet habzsoló élvezetben feledni igyekvő nemzedék kapva-kap az Ady versein, éppen mert benne látja minden eddigi ideáljainak megtagadóját”. De nem Ady rontotta meg korát, hanem a kor volt annyira romlott, hogy igényelte és megértette Ady költészetét. Berzeviczy Albert szerint Ady Endre ezért „[...] egy gyászos kor szomorú és sajnálatraméltó költőjeként irodalmunkban mindenesetre maradandó helyet fog elfoglalni.”¹⁹

A századvégen és századelőn a magyar irodalom illetve művészet különféle irányzatait a gazdasági, társadalmi és politikai élethez hasonló kettősség, vagy átmenetiség jellemezte. Az irodalomban létezett egy hagyományos népi-nemesi irányzat, ami a konzervatív nemesi-nemzeti társadalmi rétegek ízlésvilágát szolgálta ki, amivel szemben a kapitalista fejlődés során kialakult, javarészt nem magyar eredetű városi polgárság (benne elsősorban a zsidóság) új törekvéseket és új hangokat képviselő irodalma lépett fel az 1890-es évektől kezdődően.²⁰ A magyar irodalom kettéhasadását az első világháborút megelőző években a legifjabb nemzedékek számos kiváló képviselője próbálta meghaladni: Krúdy Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, vagy éppen Ady Endre. A magyar irodalmi életbe Ady 1906-ban az *Új versek*, 1907-ben pedig a *Vér és arany* című versesköteteivel robbant be. Hívei és

¹⁹ BERZEVICZY Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. LVII. kötet. Budapest, Franklin, 1928. 76–81.

²⁰ ERDEI Ferenc: A magyar társadalom. In: *Uő.: A magyar társadalomról*. Budapest, Akadémiai, 1980. 355–356.

ellenségei egyaránt a magyar irodalmi modernség úttörőjeként tartották számon.²¹ Költeményeiben még Jászi Oszkárnál, a polgári radikálisok „új Magyarországért” küzdő vezérének is nagyobb vehemenciával és publicisztikai túlzásokkal támadta a magyar vidék elmaradottságát, az úri osztályok műveletlenségét, provincializmusát és konzervativizmusát.²²

A konzervatív esztétikai és irodalmi beállítottsággal rendelkező Berzeviczytól távolt álltak Ady forradalmian új versei. Emellett a '67-es rendszer, valamint a dualizmus korában fennálló társadalmi és kulturális viszonyok rendíthetetlen híveként ismert Berzeviczynek nyilvánvalóan elfogadhatatlanok voltak a költő politikai elképzelései is. S vélhetően az sem tetszhetett neki, hogy az általa különösen nagyra becsült gróf Tisza Istvánt Ady rendszeresen támadta, és egy helyütt – érzésünk szerint túlzóan és igaztalanul – „vad, geszti bolond”-ként jellemezte.

Berzeviczynek a Kisfaludy Társaságban Ady Endréről elmondott szavaiból pillanatok alatt hatalmas botrány kerekedett. Frontális támadás indult ellene az ellenzéki sajtó részéről. Megalapozatlannak és rosszindulatúnak ítélt Ady kritikáját egyebek mellett a *Népszava*²³ és *Az Est*²⁴ publicistái bírálták. Még *Az Ember* című New York-i baloldali emigráns lap is foglalkozott az „értéktelen és közömbös” vélekedéseivel.²⁵ Az *Esti Kurír* nevű liberális napilapban Fenyő Miksa – a *Nyugat* főmunkatársa és mecénása, a Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója – pedig egy interjújában úgy nyilatkozott, hogy a Kisfaludy Társaság elnöke nem Ady felett ítélt, „[...] amikor zavaros frázisaival Ady csizmaszárára kapaszkodott, hanem önmaga felett: a meg nem értés, a vakondhorizont, a szempontok nyárspolgári alacsonyása felett, amelyet Berzeviczy Albert tudományos »kulturája« képvisel.”²⁶

Fenyő Miksával és társaival szemben többen is védelmükbe vették Berzeviczyt. Ifjabb Mikszáth Kálmán, Miskolc város főispánja például egy sajtóhoz eljuttatott táviratában ítélte el Berzeviczy elmarasztalását, akit fényes csillagnak nevezett a magyar kultúra egén.²⁷ Surányi Miklós, a Petőfi- és Kisfaludy Társaságok tagja, a *Nemzeti Újság* című konzervatív napilap munkatársa viszont inkább Fenyő személyének rontott neki, útszéli stílusban. Szerinte Ady Endre mögött „egy csuf és gonosz

²¹ EISEMANN György: Modernitás, nyelv, szimbólum. In: *A magyar irodalom története*. II. kötet. Főszerk.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Budapest, Gondolat, 2007. 689.

²² ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2005. 93.

²³ Berzsényi, Széchenyi – és Ady. *Népszava*, 1927. február 8. 7.

²⁴ Kedves Berzeviczy. *Az Est*, 1927. február 8. 9.

²⁵ A Petőfi-Társaság felolvasó ülése. *Budapesti Hírlap*, 1927. február 15. 12.

²⁶ Adyt már nem kezdheti ki semmiféle államilag engedélyezett „szépészet” és „műítészet”, mondja Fenyő Miksa. *Esti Kurír*, 1927. február 8. 11.

²⁷ Megbélyegzik Fenyő Miksa támadását. *8 Órai Újság*, 1927. február 11. 4.

kórus áll”, „piszkos és sóvár fantáziájú dilettánsok”, akiknek karmestere „egy lobogó temperamentumu vézna kis öreg, egy irodalmi borraivalókat osztogató pénzemberke a gyáripárosok szövetségéből”.²⁸ Surányinál békülékenyebb és józanabb hangnemet ütött meg a *Pesti Hírlap*ban Rákosi Jenő, aki az Adyról megindult vita kapcsán elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar irodalomban végre ne az emberek, hanem „[...] az irodalom érdeke győzzön s a szakadék betemettsék, a nagy folyó két ága ismét egyesülve folyjon tovább.”²⁹

1927. február 11-én az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának tanácskozásán Hegedüs Kálmán országgyűlési képviselő napirend előtti felszólalásában a jelenlévők nevében a tagság szeretetét és őszinte nagybecsülését tolmácsolta a Csoport elnökének, Berzeviczynek, akit szerinte az „objektív magaslatokon nyugvó kritikája” miatt méltatlan támadások értek.³⁰ Két nappal később a Petőfi Társaság ülésén Pekár Gyula elnök is az egyesület „legteljesebb” szolidaritásáról biztosította Berzeviczyt, míg a drámaírói munkásságának 60. évfordulóját aznap ünneplő Rákosi Jenő a magyar irodalom és sajtó egységére ürítette poharát.³¹ Február 20-án harmincnégy tudományos, irodalmi és művészeti társaság képviselője kereste fel a lakásán Berzeviczyt, hogy kifejezésre juttassák személye melletti kiállásukat. Jelen voltak többek között Ferenczi Zoltán irodalomtörténész az Akadémia képviselőjében; Voinovich Géza, a Kisfaludy Társaság titkára; Lukinich Imre történész, a Magyar Történelmi Társulat főtitkára; Pekár Gyula, a Petőfi Társaság és Turáni Társaság nevében; illetve Zambra Alajos irodalomtörténész a Corvin Mátyás Társaságtól.³²

A magyar kulturális élet reprezentánsainak látogatása napján Juhász Gyula költő a szegedi *Délmagyarország* című regionális napilapban gunyoros vezércikket közölt, melyben „a konzervatív és reakciós wartburgi dalnokok” vizitálását Berzeviczynél annak tulajdonította, hogy „mehajoljanak a Tekintély élő szobra előtt és ezzel tiltakozzanak a Lángész hatalma és dicsősége ellen”. Juhásznál a „Tekintély” Berzeviczyt, a „Lángész” pedig Adyt takarta, aki szerinte „a legnagyobb magyar zseni, egy elátkozott igaz isten remeke”, kinek fejfája a magyar Pantheon kellős közepén kell, hogy helyet kapjon, közvetlenül Jókai Mór és Blaha Lujza sírja mellett.³³

²⁸ SURÁNYI Miklós: Ady Endre körül. *Nemzeti Újság*, 1927. február 13. 1–2.

²⁹ RÁKOSI Jenő: Értsük meg egymást. *Pesti Hírlap*, 1927. február 8. 1–2.

³⁰ A Magyar Nemzeti Csoport 1927. február 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 604. fond (Az Interparlamentáris Unió magyar csoportja), 14. csomó, Fol. 361.

³¹ A Petőfi-Társaság felolvasó ülése. *Budapesti Hírlap*, 1927. február 15. 12.

³² Irodalmi testületek tisztelgése Berzeviczy Albertnél. *Budapesti Hírlap*, 1927. február 22. 10.

³³ JUHÁSZ Gyula: Két hódolat. *Délmagyarország*, 1927. február 20. 1.

Az Ady Endre és a kettészakadt magyar irodalom kérdései körül kialakult polémiát Berzeviczy a maga részéről 1928. április 22-én zárta le véglegesen, a Kisfaludy Társaság 81. közülésén előadott elnöki megnyitójában. Beszédében leszögezte: az elmúlt év irodalmi harcaiból azt a következtetést vonta le, hogy „a két irodalmi tábor közötti közeledésről [...] még alig lehet szó”. Mindként oldalon vannak ugyanis olyanok, akik a megbékélést nemcsak lehetetlennek tartják, de nem is szorgalmazzák. Felszólalásában elvetette azt a nézetet, amely szerint Ady irodalmi messiás lett volna, akinek a munkásságára a magyarság (szellemi) jövőjét kellene építeni. Véleménye szerint a költő azáltal, hogy kérlelhetetlenül bírálta a félfeudális és konzervatív régi Magyarországot, voltaképpen igazolását adta a trianoni békeszerződésnek. Ez pedig különösen a határon túli magyarokra jelent veszélyt, akiket az utódállamok területén lévő iskoláikban az új államhatalmaknak csak „[...] Ady jól megválogatott verseire kell rátanítaniok, hogy az megútlja azt a régi Magyarországot, amelytől a sors elszakította őt és amelybe, ha Adynak hitelt ad, valóban nincs semmi oka visszavágnia. Hiszen a nagynak ismert magyar költő hirdeti, hogy a régi, nagy Magyarország basák uralma volt, urak gazsága, elnyomatás és rabság: örüljön hát az az elszakadt magyar, hogy most új urakat kapott!” Berzeviczy úgy gondolta, hogy az Ady-kultusz azért zsákutca, mert a nemzeti múlt tisztelete és megbecsülése nélkül lehetetlen igaz hittel bízni a magyar jövőben, a szétszakított magyarság egyesítésében.³⁴

Berzeviczyben megvolt a szándék a magyar irodalom megosztottságának meghaladására. 1929. április 28-án a Kisfaludy Társaság debreceni gyűlésén arról értekezett, hogy irodalmunk két oldala egy 1920 után megcsonkított országban már nem engedheti meg magának azt a „fényűzést”, hogy folyamatos harcot vívjon egymás ellen. Azt javasolta, hogy a jövőben se a konzervatív, se a baloldali-progresszív térfélen ne azt nézzék, hogy ki melyik táborból érkezett, csakis a tehetség számítson. Próbáljanak meg örülni minden sikernek, és a jó magyar irodalom barátai alkossanak egy nagy közösséget, amely kivet magából mindent, ami rossz a magyar léleknek és szellemnek. Fontosnak érezte, hogy az egységes magyar irodalom jó kapcsolatokat ápoljon a határon túli irodalommal, melynek képviselői „csodálatraméltó eréllyel és szívóssággal” küzdenek nemzeti kultúrájuk fennmaradásáért, egy olyan „irtóháború” közepette, melynek célja Berzeviczy Albert szerint a magyarság nyelvének, irodalmának és kultúrájának eltörlése a szomszédos országokban.³⁵

Azt, hogy Berzeviczy komolyan is gondolta, amit irodalmunk egységesítéséről mondott, azzal igyekezett bizonyítani, hogy 1929 elején négy tagtársával egyetem-

³⁴ BERZEVICZY Albert: Elnöki megnyitó beszéd. In: *A Kisfaludy-Társaság Évtárlapjai*. LVII. kötet. Budapest, Franklin, 1928. 119–124.

³⁵ Uő.: Egységes magyar irodalom. In: *A Kisfaludy-Társaság Évtárlapjai*. LVIII. kötet. Budapest, Franklin, 1932. 242–245.

ben³⁶ a Kisfaludy Társaság megüresedett költői helyére magát Babits Mihályt, a modern polgári liberalizmus eszmevilágát képviselő *Nyugat* egyik szerkesztőjét jelölte. Vargha Gyula másodelnök tiltakozott Babits beválasztása ellen, melynek nyomatékossítása céljából lemondott tisztéről. Babits ekkor levelet intézett Berzeviczyhez, melyben megírta, hogy sohasem érezte magát „se innenső, se onnansó írónak”. Mindig is magyar írónak vallotta magát, aki miután nem szeretné, hogy a magyar irodalom meghasonlása után a Kisfaludy Társaság is két részre szakadjon, arra kéri Berzeviczyt, hogy jelölését tekintse tárgytalannak. Berzeviczy tudomásul vette Babits óhaját, és visszavonta a költő ajánlását, amire válaszul Vargha is visszalépett a lemondástól.³⁷ Babits taggá választása előtt végül Vargha 1929 májusában bekövetkezett halála nyitotta meg az utat. 1930-ban Berzeviczy ismét Babits felvételét indítványozta (az előző esztendőben elhunyt Benedek Elek helyére) ami 1930 februárjában ezúttal már különösebb bonyodalmak nélkül ment végbe. Babits október 8-án tartotta meg székfoglaló beszédét Benedek Elekről.³⁸ Az ünnepélyes eseményen Berzeviczy mondott köszöntőt, melyben megnyugvással jelentette ki, hogy Babits megválasztásával azok a küzdelmek, melyek eddig irodalmunkban dúltak, „most szemlátomást enyhültek”.³⁹ A februári tagválasztáson Radó Antal író-műfordító ajánlására Kosztolányi Dezső, a *Nyugat* első nemzedékének egyik emblemikus alakja is felvételt nyert a Kisfaludy Társaságba, úgyszintén az irodalmi megbékélés jegyében.⁴⁰

A modern irodalmi irányzatok képviselői felé történő nyitástól függetlenül Berzeviczy egyéni ízléséhez legközelebb a XVIII–XIX. századi klasszikus magyar írók és költők álltak. A legnagyobb magyar lírai költőnek Petőfi Sándort tartotta, aki szerinte „sivatagban vezérlő tűzoszlop” volt a szabadságért küzdő magyar nemzet számára.⁴¹ Rajta kívül lírai költészetünk másik kiemelkedő alakjának Arany Jánost tekintette.⁴² Kettejük mellett nagyra becsülte Kazinczy Ferencet,⁴³ illetve a romantikus népi-nemzeti költészet neves képviselőjét, Tompa Mihályt.⁴⁴ Nagy íróink közül

³⁶ Ravasz László, Sík Sándor, Voinovich Géza és ifjabb Hegedüs Sándor.

³⁷ „Sem innenső, sem onnansó: magyar író vagyok”. *Az Est*, 1929. február 7. 6.

³⁸ BABITS Mihály: Megemlékezés Benedek Elekről. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. LVII. kötet. Budapest, Franklin, 1928. 203–206.

³⁹ Berzeviczy Albert az irodalmi ellentétek enyhüléséről. *8 Órai Ujság*, 1930. október 10. 5.

⁴⁰ Megválasztották a Kisfaludy-Társaság új tagjait. *Budapesti Hírlap*, 1930. február 5. 9.

⁴¹ BERZEVICZY Albert: Petőfi emlékezete. In: *Az Eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve az 1899-ik évről*. Szerk.: HORVÁTH Ödön. Eperjes, Kósch Árpád, 1900. 12.

⁴² Uő.: Megemlékezés Arany Jánosról. *Akadémiai Értesítő*, 1932. 231–237.

⁴³ Uő.: Kazinczy Ferenc emlékezete. *Budapesti Szemle*, 1908/375. 341–354.

⁴⁴ Uő.: Tompa Mihály emlékezete. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. LI. kötet. Budapest, Franklin, 1918. 39–44.

mindenekelőtt Jókai Mórt kedvelte. Elbeszéléseit, melyek a nemzeti-romantikus hagyományt képviselve a hódoltság korától a XIX. század végéig ölelték fel történelmünk főbb eseményeit, világirodalmi színvonalúnak nevezte. Azon a véleményen volt, hogy Jókai egy „félszázadon át királyként uralkodott elbeszélő prózai irodalmunkban”.⁴⁵ A kortárs írók közül Berzeviczy Albert a legkiválóbbnak Herczeg Ferencet, a Horthy-korszak konzervatív irodalmának koronázatlan királyát, ismerte el. Úgy tartotta róla, hogy „elismert vezére, reprezentatív alakja a magyar szépprózának”, továbbá „az írás művésze, ő a legkiválóbb pályatársai között”. Műveit olvasva „mindenkinek meg kell szeretnie a magyar hazát, a magyar múltat és a magyar életet”.⁴⁶

Konzervatív szellemben vezette Berzeviczy a Magyar Tudományos Akadémiát is. Ennek következtében az 1920-as években eltávolodott az intézménytől számos, az akadémiai tudományosság vonzaskörében működő, de a modern követelményeket követni szándékozó szaktudós: Király György filológus, Révay József író és klasszika-filológus, Fülep Lajos művészetfilozófus stb. A fiatalabb akadémikus generációváltásokat, bizonyos mérvű modernizációt szorgalmazó tagjai (Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Hajnal István, Mályusz Elemér) pedig csak az 1930-as évektől kezdtek befolyásolni az Akadémia légkörét. Ebben a szituációban az irodalmi és művészeti életnek nemcsak a baloldali-progresszív, de a konzervatív oldalán is megnőtt az MTA-n és a hozzá kapcsolódó társaságokon kívüli szellemi fórumok szerepe: 1923-ban Tormay Cécile szerkesztésében elindult, a *Nyugat* ellenpárjának szánt, erősen irodalmi jellegű, ám kritikai illetve tudományos szemlervattal is rendelkező *Napkelet*, továbbá 1927-ben a szélesebb közvélemény orientálására készült *Magyar Szemle* című folyóirat.⁴⁷ A konzervatív túlsúlyt jól szemléltette, hogy az akadémiai jutalmakat, vagy a Kisfaludy Társaság rangos Greguss-díját néhány kivételtől eltekintve általában mindig konzervatív alkotók nyerték el (Wlassics Gyula, Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc, Vargha Gyula stb.). Az MTA másodelnöki tisztségét pedig hosszú időn keresztül konzervatív szemléletű akadémikusok töltötték be az első világháborút követően, Berzeviczy elnöksége idején: Herczeg Ferenc, Concha Győző, Vargha Gyula stb.⁴⁸

⁴⁵ Uő.: Jókai. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*. LVII. kötet. Budapest, Franklin, 1928. 7–11.

⁴⁶ Berzeviczy Albert ig. és t. t. elnök ünnepi beszéde Herczeg Ferenc ig. és t. t. hetvenedik születésnapja alkalmából. *Akadémiai Értesítő*, 1933. 315–318.

⁴⁷ A lapot 1938-ig Szekfű Gyula szerkesztette, kiadója, a Magyar Szemle Társaság pedig gróf Bethlen István elnöklete alatt állt.

⁴⁸ LACKÓ Miklós: Akadémia és szellemi élet az 1920-as években. In: Uő.: *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890–1945*. Budapest, MTA TTI, 1994. 57–58.

Berzeviczy Albert két világháború között kifejtett tudományos-tudományszervezői munkásságának bemutatásánál elengedhetetlen, hogy szót ne ejtsünk az 1922 és 1937 között négy kötetben (a negyedik rész szerzője 1936-ban bekövetkezett halála miatt csonkán jelent meg) publikált fő művéről, *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*⁴⁹ címet viselő munkáról.

Könyveiben a korszakkal foglalkozó tudományos munkák sorában elsőként tett kísérletet arra, hogy osztrák és magyar levéltári forrásokra támaszkodva alapos vizsgálat alá vegye az újabszolutizmus időszakát (a világosi fegyverletételtől a kiegyezésig) és az azzal foglalkozó elméleteket.⁵⁰ A rendkívül adatgazdag könyvsorozat sokáig kánonalkotónak számított, de napjainkig is alaplámpént hivatkoznak rá a korszakkal foglalkozó történészek.

Berzeviczy írásában a neoabszolutizmus időszakát egy jogalap nélküli, valamint céltalan rendszerként jellemezte. Az elnyomatás évei alatt a nemzet legkiválóbbjait börtönbe vetették vagy száműzetésbe kényszerítették, miközben a bécsi kormánykörök megvonták az ország politikai jogait. Az általa tárgyalt időszakból nem igazán sorolt fel előremutató lépéseket könyvében, holott az mindenféleképpen pozitívum volt, hogy ekkoriban egységesítették és modernizálták osztrák minta szerint az oktatási rendszert, a közigazgatási reformok (példának okáért az ösiség eltörlése, az úrbér megszüntetése, az osztrák polgári törvénykönyv bevezetése) pedig az 1848 előtti rendi intézményrendszer helyébe modern állami bürokráciát léptettek. Ha nem is teljes egészében, de megvalósult az igazságszolgáltatás és közigazgatás egymástól való szétválasztása, és az osztrákok igyekeztek felszámolni a nemesi vármegyei közigazgatás olyan széles körökben ismert negatívumait, mint a korrupció és a nepotizmus.⁵¹

Annak ellenére, hogy a neoabszolutizmusról írt műve Berzeviczy Albert tudományos munkásságának csúcscaként tekinthető, ő maga valamennyi könyve közel az *Itáliát*, a *Régi emlékeket* és a *Beatrix királynét* kedvelte a legjobban. Saját elmondása szerint közel álltak szívéhez a William Shakespeare-ről írt tanulmányai is.⁵² Említést érdemel, hogy könyveinek és hírlapi cikkeinek sokaságán túl a Horthy-korszakban Berzeviczy gondolatai immáron a rádión keresztül is eljutottak az érdeklődőkhöz. A Magyar Rádió műsorsugárzása 1925. december 1-jén indult meg, és Berzeviczy szinte a kezdetektől fogva szerepelt a rádióban. Többnyire magyar nyelven tartott

⁴⁹ BERZEVICZY Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*. I–IV. kötet. Budapest, Franklin, 1922–1937.

⁵⁰ PAP József: A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”. Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének története 1844–1853. *Aetas*, 1998/ 2–3. 161.

⁵¹ DEÁK Ágnes: *Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867*. Budapest, Kossuth, 2009. 43–44.

⁵² Tallózás. *Diárium*, 1934/1–2. 27.

felolvasásokat irodalmi, történelmi és esztétikai témákról: Dante műveiről, az 1881–1884-es országgyűlésről, az olimpiai versenyekről vagy Széchenyi Istvánról. Ám előfordult olyan is, hogy olasz nyelven adott elő Beatrix királynéről, 1931-ben pedig franciául beszélt a hadseregek lefegyverzése kérdéséről.⁵³ Hangja idővel rádióhallgatók ezreinek fülében csengett ismerősen, egész alakos portréja 1930 februárjában a Magyar Rádió *Rádióélet* című hetilapjának címlapján szerepelt.⁵⁴

Berzeviczy 1930 októberében az elsők között kapta meg Horthy Miklóstól a Corvin-lánc kitüntetését, ami igen rangos állami elismerésnek számított. Azoknak az íróknak, művészeknek és tudósoknak ítelték ugyanis oda, akik a magyar művelődés illetve szellemi élet terén kimagasló érdemeket szereztek.⁵⁵

Lánya, Berzeviczy Edit jegyezte fel, hogy atyja a „kötelességtudás és kötelességteljesítés fanatikusa volt.” Fiatalkora óta céltudatosan osztotta be az idejét és a munkáját, így ő kevés dolgot tanult meg hamarabb, minthogy az apja tervszerű, előre meghatározott időbeosztásán változtatni nem lehet. Munkája közben nem zavarta meg szinte senki és semmi, s hiába voltak körülötte családtagjai, gyakorlatilag tudomást sem vett róluk, mialatt dolgozott. Élete alkonyán erősen romló látása miatt már feleségének, Kuzmik Zsófiának mondta tollba utolsó írásait, köztük *Az absolutismus kora* negyedik részét is. Szóban megadott minden írásjelet, és utólag sohasem javította ki magát, mert olyannyira szabatosan fogalmazott, hogy nyomtatásra kész volt az iromány.⁵⁶

Berzeviczy Edit ott állt atyja mellett 1936. március 21-én is, amikor a 83. életében járó, súlyosan beteg Berzeviczy az Erzsébet körúti New York-palota harmadik emeletén bérelt otthonában haldoklott. A jelenlévők visszaemlékezései szerint elcsukló sóhajai közt a nagy magyar kultúrpolitikus utolsó szavai az alábbiak voltak: „magyar... kultúra... tudomány... győzelme... magyar...”⁵⁷

Berzeviczy Albert másnap, március 22-én hunyt el. Végakaratainak megfelelően holttestét először az MTA palotájának márvány borította előcsarnokában ravatalozták fel, március 24-én, majd egy nappal később a berzevicei családi sírboltba szállították. Még halála előtt, 1935 végén az Akadémia ezer pengős honoráriummal megalapította az ún. „Berzeviczy Albert–történettudományi jutalomdíj”-at, amivel

⁵³ Berzeviczy Albert francia nyelvű rádió-előadása a lefegyverzésről. *Pesti Hírlap*, 1931. december 16. 6.

⁵⁴ *Rádióélet*. 1930/6. 1.

⁵⁵ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 070/162–1930. eln. számú rendelete a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszoru tulajdonosaiból álló testület szervezetének és működésének szabályozása tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1930. október 25. 6.

⁵⁶ BERZEVICZY Edit: *Berzeviczy Albert*ről. Kézirat, a Szalay–Berzeviczy család tulajdona, é. n. 20–21.

⁵⁷ Berzeviczy Albert halála. *Pesti Napló*, 1936. március 24. 10.

a hivatalos indoklás szerint minden évben „nem egy munkát, hanem egy egész élet történetírói munkásságát” kívánták jutalmazni. 1936-ban elsőként e jeles elismerést Angyal Dávid vehette át.⁵⁸ 1937-ben Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter két, évi ezer-ezer pengős tiszteletdíjjal járó kitüntetést hozott létre, négy kiváló (két állami és két nem állami iskolai) tanító jutalmazására. Ezek voltak a „Berzeviczy Albert-jutalomdíj” és a „báró Wlassics Gyula-jutalomdíj”.⁵⁹ Elhunyt elnöke emlékére⁶⁰ 1936-ban a Magyar Általános Köszénbánya Rt. 100 ezer pengős tőkével alapítványt létesített a Magyar Tudományos Akadémián. Az alapítványi tőke kamataiból (3600 pengő) a részvénytársaság „Berzeviczy Albert-jutalom” néven évente díjazta az utolsó három esztendőben megjelent, legkiválóbbnak ítélt tudományos munkákat. A kitüntetést 1937-ben elsőnek Horváth János irodalomtörténész kapta meg *Az irodalmi műveltség megoszlása* című művéért. A másodikat 1938-ban pedig Szekfű Gyula, a Hóman Bálinttal közösen jegyzett *Magyar Történet* általa írt III–V. kötetéért.⁶¹

⁵⁸ A Berzeviczy Albert-történettudományi jutalomtétel bíráló-bizottságának jelentése. *Akadémiai Értesítő*, 1936. 100–103.

⁵⁹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium által jeles magyar tanítók jutalmazására létesített Berzeviczy Albert- és báró Wlassics Gyula-alapítvány. *Akadémiai Értesítő*, 1937. 229–230.

⁶⁰ Berzeviczy Albert 1918-tól 1936-ig volt a Magyar Általános Köszénbánya Rt. elnöke.

⁶¹ Jelentés a Magyar Általános Köszénbánya Részvény-társulat Berzeviczy Albert-alapítványa jutalomdíjának odaítéléséről. *Akadémiai Értesítő*, 1938. 51–57.